

DOI: <https://doi.org/10.61825/r1.2024.v501.01>

Tomasz Nodzyński*

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6603-1681>

e-mail: t.nodzynski@ih.uz.zgora.pl

BADANIA NAD LUBUSKĄ TOŻSAMOŚCIĄ Z PERSPEKTYWY HISTORYKA

RESEARCH INTO LUBUSZ IDENTITY FROM A HISTORIAN'S PERSPECTIVE

Keywords: history, research, identity, Lubuskie Region.

The starting point of the investigation is the question of the sources of identity of the region which was created for political reasons in 1945. The questions that follow pertain to the motives, objectives, and results of research conducted by organisations and institutions such as Polskie Towarzystwo Historyczne [the Polish Historical Society] (since 1954), Lubuskie Towarzystwo Kultury [the Lubuskie Society for Culture] (1957-1992), Lubuskie Towarzystwo Naukowe [the Lubuskie Scientific Society] (since 1964), Gorzowskie Towarzystwo Naukowe [the Gorzów Scientific Society] (1978-2018), Gorzowskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne [the Gorzów Social and Cultural Society] (1970-1983), Gorzowskie Towarzystwo Kultury [the Gorzów Society for Culture] (1975-2003), the Higher School of Pedagogy – University of Zielona Góra (since 1971), the State Higher Vocational School – The Jacob of Paradies University in Gorzów Wielkopolski (since 1998), Collegium Polonicum in

***Tomasz Nodzyński** – doktor habilitowany nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, profesor uczelni; zainteresowania naukowe: polska myśl polityczna (w tym myśl zachodnia) i stosunki polsko-niemieckie w XIX i XX w., dzieje polityczne zaboru pruskiego (głównie Wielkopolski), historia regionu Ziemia Lubuska – w tym szczególnie dzieje miast na tym obszarze.

Słubice (since 1998), as well as archives, museums, public libraries, and social organisations in Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski, and other towns and cities in the present Lubuskie Voivodeship. The author attempts to demonstrate the socio-political context in which the results of this research were published, both before and after 1989, and to outline their future prospects.

BADANIA NAD LUBUSKĄ TOŻSAMOŚCIĄ Z PERSPEKTYWY HISTORYKA

Słowa kluczowe: historia, badania, tożsamość, Ziemia Lubuska.

Punktem wyjścia rozważań jest pytanie o źródła tożsamości regionu wykreowanego z pobudek politycznych w 1945 roku. Następne pytania dotyczą motywów, celów i efektów badań prowadzonych w kręgu takich organizacji i instytucji jak Polskie Towarzystwo Historyczne (od 1954), Lubuskie Towarzystwo Kultury (1957-1992), Lubuskie Towarzystwo Naukowe (od 1964), Gorzowskie Towarzystwo Naukowe (1978-2018), Gorzowskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1970-1983) Gorzowskie Towarzystwo Kultury (1975-2003) Wyższa Szkoła Pedagogiczna – Uniwersytet Zielonogórski (od 1971), Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa – Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim (od 1998), Collegium Polonicum w Słubicach (od 1998), archiwa, muzea, biblioteki publiczne, organizacje społeczne w Zielonej Górze, Gorzowie Wlkp. oraz innych miejscowościach obecnego województwa lubuskiego. Podjęta została próba ukazania uwarunkowań społeczno-politycznych publikowania wyników tych badań przed i po 1989 rokiem oraz zarysowania ich perspektyw w przyszłości.

Upowszechnianie wynikającej z badań naukowych wiedzy historycznej o nowo wykreowanej w 1945 Ziemi Lubuskiej traktuję zarazem jako kształtowanie (zamierzone lub nie) nowej miejscowej świadomości historycznej i lokalnej tożsamości. Szczególną rolę w tym procesie odegrało odwoływanie się do średniowiecznych tradycji piastowskich (a nawet wcześniejszych słowiańskich) oraz sięgających okresu międzywojennego dziejów ludności polskiej na omawianym, zmieniającym wielokrotnie przynależność państwową obszarze. Do końca lat 80. XX wieku wątki te spinało historiozoficzne założenie o tysiącletniej ciągłości zmiennego w formach konfliktu polsko-niemieckiego, wyrażonego w haśle „Drang nach Osten”. Traumatyczne doświadczenia II wojny światowej tego rodzaju przekonania wzmacniały, uła-

twiając budowanie lokalnej tożsamości Ziemi Odzyskanych (w tym Ziemi Lubuskiej) w oparciu o kwestionowanie lub wypieranie ze świadomości jakichkolwiek, także pozytywnych elementów poniemieckiego dziedzictwa (Mazur 2010; Mykietów, Tureczek 2010).

Zdaniem Cezarego Trosiaka największy wpływ na dyskusje o tożsamości regionalnej na Ziemach Zachodnich i Północnych (ZZiP) miały powojenne procesy migracyjne, spowodowane m.in. przez: 1) ucieczkę ludności polskiej z kresów południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej przed nacjonalizmem ukraińskim, 2) ucieczkę i wysiedlenie ludności niemieckiej z b. prowincji wschodnich III Rzeszy, przeznaczonych dla Polski na konferencjach w Jałcie i Poczdamie, 3) zasiedlanie ww. prowincji jako polskich „Ziem Odzyskanych” przez ludność ze wszystkich dzielnic przedwojennej Polski, emigracji, robót przymusowych, obozów koncentracyjnych i jenieckich itp. (Trosiak 2020, s. 76). W odniesieniu do ostatniego z wymienionych czynników warto też zauważyć zdanie Andrzeja Saksona o kształtowaniu się na ZZiP nowego społeczeństwa: „Tworzenie się po totalnej »czystce etnicznej« nowych społeczności lokalnych i regionalnych było wielkim eksperymentem społecznym, jak i dowodem złożoności procesów społecznych, niemających jednokierunkowego kierunku i niedających się jednakowo zakwalifikować” (Sakson 2020, s. 52-53).

W 1950 roku ukazała się pierwsza – i jak na razie jedyna – naukowa monografia obszaru nazwanego w 1945 roku Ziemią Lubuską (Sczaniecki, Zajchowska 1950). Nazwę tę zaczerpnięto od biskupstwa lubuskiego, utworzonego w 1124 roku, funkcjonującego po obu stronach Odry i utożsamianego ze średniowieczną i wczesnonowożytną ziemią lubuską. Teraz nazwę tę rozciągnięto na kilkanaście powiatów przyłączonych do Polski w ramach Ziemi Odzyskanych, leżących na styku Pomorza, Śląska i Wielkopolski, a należących także do takich historycznych krain, jak brandenburskie Nowa Marchia i Dolne Łużyce.

W nowym podziale administracyjnym – czytamy w uwagach wstępnych „Od Redakcji” wspomnianego opracowania – prawobrzeżna część dawnej Ziemi Lubuskiej wraz z sąsiadującymi powiatami Śląska od południa, Nowej Marchii od północy, a częściowo Wielkopolski (dawn. tzw. Marchii Granicznej, czyli Pogranicza) od wschodu – weszła w skład województwa poznańskiego. Zaistniała konieczność objęcia wspólną nazwą wszystkich tych powiatów ziem zachodnich (Sczaniecki, Zajchowska 1950, s. 5).

Paradoks historii sprawił, że w roku opublikowania książki słowa o udziale nowo wykreowanej Ziemi Lubuskiej w województwie poznańskim – w więc w szeroko rozumianej Wielkopolsce – stały się nieaktualne, albowiem utworzono odrębne województwo zielonogórskie. Jego kształt terytorialny okazał

się w sposób istotny inny, niż ten, który zarysowano w monografii IZ. Odejto mu powiat pilski na jego północno-wschodnim krańcu, natomiast na południu dodano powiaty dolnośląskie (głogowski, kożuchowski [późniejszy nowosolski], szprotawski, żagański) i dolnołużycki powiat żarski. Zwyczajowo nadal nazywano nową jednostkę administracyjną Ziemią Lubuską. Tak też było przy późniejszych zmianach podziału terytorialnego kraju, kiedy nazwę tę (zamiennie z określeniem: Środkowe Nadodrze) stosowano w odniesieniu do województw gorzowskiego i zielonogórskiego w latach 1975-1998 i wreszcie lubuskiego (od 1999) (Osękowski 2021, s. 136-137).

Wykreowanie w 1945 roku „nowej” Ziemi Lubuskiej oznaczało też, siłą rzeczy, początek kreowania i kształtowania się nowej, lubuskiej tożsamości. Nowi mieszkańcy tego obszaru, przybywający ze wszystkich dzielnic przedwojennej Polski i z emigracji, musieli z czasem zacząć uświadamiać sobie swoją specyficzną odrębność od mieszkańców innych historyczno-geograficznych krain. Był to proces niełatwy i długotrwały, choćby ze względu na długo utrzymujące się (wg niektórych badań socjologów do początku XXI wieku – takie wyniki podała na konferencji naukowej w maju 2023 roku prof. UZ Maria Zielińska) poczucie tymczasowości i niestabilności życia na Ziemiach Odzyskanych. Szczególnie pierwsze pokolenie przesiedleńców podtrzymywało w życiu prywatnym swoje tradycje i obyczaje wyniesione z poprzednich miejsc zamieszkania – kresów wschodnich, Małopolski, Mazowsza, Wielkopolski itd. W najnowszym potransformacyjnym okresie w dyskursie publicznym podjęto nieobecne wcześniej trudne tematy traumatycznych doświadczeń przesiedleńców zza Buga z okresu II wojny światowej, związanych z terrorem stalinowskiego komunizmu i ukraińskiego nacjonalizmu. Zauważa się też powrót sentymentów kresowych (folklor, kuchnia itp.). Natomiast we wzmiankowanej na wstępie monografii wątki takie nie były obecne. W części etnograficznej książki (*Lud i jego zwyczaje*) utożsamia się ów „lubuski lud” z „ludem wielkopolskim”, operując przykładami głównie z subregionu pilskiego, babimojskiego i międzyrzeckiego (Szczeniecki, Zajchowska 1950, s. 167-190). Dowodnie świadczy o tym także okładka publikacji, przedstawiająca kobietę w stroju ludowym z Dąbrówki Wielkiej (nazwanej po wojnie Wielkopolską), a więc z zachodniej Wielkopolski. Miała ona być jednak przykładem „archetypowej Lubuszanki”. Jak napisał Andrzej Toczewski:

Uznano wtedy, że z tym motywem nowy region będzie kojarzyć się najlepiej. Nie był to najszcześniejszy pomysł, ale lepszego brakowało. Szukanie innych motywów, które mogłyby nawiązywać do dawnej tożsamości tych ziem i obco brzmiącego, niemieckiego nazewnictwa regionów, na które wkroczyła »nowa Ziemia Lubuska«, stanowiło w tamtym okresie chyba zbyt duży politycznie i społecznie problem (Toczewski 2004, s. 7).

Dodajmy, iż zespół przygotowujący omawianą monografię zakładał, że powojenna Ziemia Lubuska trwale pozostanie w granicach województwa poznańskiego (Dąbrowska 2019, s. 20-24; Kiec 2014, s. 40-43). To zaś oznaczało, że nowy, opróżniony z ludności niemieckiej i zasiedlony ludnością polską różnego, jak wspomniano, pochodzenia terytorialnego, będzie stopniowo przyjmował wielkopolskie wzorce społeczno-kulturowe (Rymar 2004, s. 215-216). Te przewidywania, jak wiadomo, nie spełniły się, albowiem w zupełnie nowym tworze administracyjnym – województwie zielonogórskim, w warunkach antyniemieckiej, a zarazem unifikacyjnej propagandy socjalistycznego państwa kształtowała się historyczna tożsamość lubuskiego społeczeństwa. Piszący te słowa nie zna odpowiedzi na pytanie, czy utworzenie odrębnego województwa na obszarze nowo wykreowanej Ziemi Lubuskiej umożliwiło, czy przynajmniej ułatwiło tworzenie się poczucia odrębności, tożsamości jej mieszkańców. W realiach tamtej epoki najważniejszym organem rzeczywistej władzy na tym szczeblu podziału terytorialnego był komitet wojewódzki PZPR – wszystkie inne były wtórne. Nie było mowy o prawdziwej samorządności i możliwości ekspresji autentycznych społecznych inicjatyw. Władze próbowały kreować lokalną tożsamość zgodnie ze swoimi założeniami ideowo-propagandowymi, wśród których najważniejsze w tej materii były walka z niemieckością (z wyłączeniem sąsiedzkiej, komunistycznej Niemieckiej Republiki Demokratycznej) oraz zachodnim imperializmem i krajową tzw. polityczną reakcją. Jednak nawet w tamtych okolicznościach, jeszcze przed utworzeniem województwa zielonogórskiego, Gorzów (nazwany właśnie Wielkopolskim) jako siedziba ekspozytury urzędu wojewódzkiego w Poznaniu pełnił funkcję, jak to określa Dariusz A. Rymar, stolicy Ziemi Lubuskiej – pozostającej w granicach województwa poznańskiego (Rymar 2015). Stan taki przerwała reforma podziału terytorialnego z 1950 roku – trudno powiedzieć, czy i jak bez niej kształtowałyby się odrębna od właściwej, historycznej Wielkopolski lubuska swoistość i tożsamość¹.

Zmianę politycznych uwarunkowań działań kulturalnych i naukowych przyniosła postalinowska odwilż w połowie lat 50. XX wieku. Zaczęły powstawać organizacje i instytucje, mające bardziej społeczny, oddolny charakter (choć do 1989 roku nadal pod kuratelą rządzącej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej), kreujące miejscowe środowiska inteligenckie, opiniotwórcze. Były to przede wszystkim: Polskie Towarzystwo Historyczne (od 1954), Lubuskie Towarzystwo Kultury (1957-1992), Lubuskie Towarzystwo Naukowe (od 1964), Wyższa Szkoła Pedagogiczna – Uniwersytet Zie-

¹W ramach historycznej Wielkopolski istniały i istnieją nadal subregiony o wyrazistych tradycjach i odrębnościach jak choćby pільski, leszczyński, gnieźnieński, złotowski, wschowski itp. Niektóre, ale nie wszystkie, tworzyły województwa w latach 1975-1998.

lonogórski (od 1971), a w późniejszym okresie m.in. Gorzowskie Towarzystwo Naukowe (1978-2018), Gorzowskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1970-1983), Gorzowskie Towarzystwo Kultury (1975-2003), wreszcie Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa – Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim (od 1998).

W ówczesnej „polityce historycznej” (choć tak jej wówczas nie nazywano) w odniesieniu do Ziemi Odzyskanych Zachodnich i Północnych nadal odwoływano się do czasów piastowskich, a w województwie zielonogórskim szczególną rolę przypisywano przedwojennej mniejszości polskiej w Niemczech na Pograniczu, czyli powojennym autochtonom. Ich dziejom poświęcano badania, wybory źródeł (Benyskiewicz 1967), monografie (Sauter 1960, Benyskiewicz 1968), a niekiedy całe wydania takich czasopism jak „Rocznik Lubuski”, „Zeszyty Lubuskie” czy „Nadodrze”. Znamienne było to, że na czele LTK, które było wydawcą wspomnianych periodyków, stanęli wybitni przedwojenni działacze mniejszościowi: Wiesław Sauter jako prezes i Jan Cichy, którego wybrano prezesem honorowym. Problematykę ludności autochtonicznej na Ziemi Lubuskiej Komisja Historii przy LTK od początku swej działalności zaliczyła – obok „polskiej przeszłości Ziemi Lubuskiej” i kształtowania się na niej władzy ludowej – do priorytetowych (APZG, LTN w Zielonej Górze, sygn. 202, s. 2). W licznych publikacjach eksponowano dzieje walk autochtonów z germanizacją, ich działalność kulturalną, oświatową (szkoły mniejszościowe, biblioteki), tradycje i obyczaje. LTK patronowało tworzeniu miejsc i izb pamięci, np. w Pszczewie, Dąbrówce Wielkopolskiej, Babimoście, Starym i Nowym Kramsku. Wszystkie te działania miały stworzyć poczucie identyfikacji lokalnych społeczności z tradycjami polskości na przedwojennym Pograniczu, w tym szczególnie walkami Powstania Wielkopolskiego i działalnością Związku Polaków w Niemczech. Mimo że ludność polska w tamtym okresie (do 1945) zamieszkiwała w większych, zwartych skupiskach tylko w części przedwojennych powiatów babimojskiego i międzyrzeckiego, to tradycje te przenoszono na całą powojenną Ziemię Lubuską (zob. Nodzyński 2021, s. 127-164). Trudno ocenić, w jakim stopniu przyczyniło się to do wkomponowania spuścizny autochtonów w tożsamość ówczesnego społeczeństwa lubuskiego. Można założyć, że w kręgu odbiorców inicjatyw społeczno-kulturalnych LTK i badań LTN (a więc raczej w środowiskach inteligenckich), czytelników „Nadodrza”, „Rocznika...” i „Zeszytów Lubuskich”, przedstawiających intensywnie omawianą problematykę, to oddziaływanie było duże.

Przełom lat 80. i 90. XX wieku przyniósł, wraz ze zmianami geopolitycznymi, ujawnienie się nowych prądów i paradygmatów badawczych: odejście od „mitologii piastowskiej”, przewartościowania w sprawie spuścizny nie-

mieckiej (Kalin 2019, s. 186-223). Północ regionu (ówczesne województwo gorzowskie) „odkrywa” na nowo Nową Marchię, teraz już nie jako złowrogą narośl germańską na „odwieczne” słowiańskich i piastowskich terytoriach, ale obiektywnie istniejącą strukturę historyczną, także z elementami pozytywnymi (np. regulacja Odry, Warty i Noteci, działalność osadnicza). Południe regionu (województwo zielonogórskie) „odkrywa” na nowo historię Śląska – jego wielokulturowość z dominującymi w czasach nowożytnych wątkami niemieckimi (zob. np. Mykietów, Tureczek 2010). Podejmowane są próby kreowania nowych subregionów – „Śląska Lubuskiego” i „Wschodnich (Lubuskich) Łużyc” (Toczewski 2001a, b; Piwoński 2000). Cały region przewartościowuje skomplikowany problem wielkich przesiedleń ludności „z” i „na” Ziemię Lubuską od 1945 roku – Niemców, Polaków ze wszystkich dzielnic przedwojennej Polski – w tym Kresowian ze wschodu, Ukraińców i Łemków, Żydów, Romów, Tatarów, Greków.

Transformacji ustrojowej nie przetrwało Lubuskie Towarzystwo Kultury i jego wydawnictwa – „Nadodrze” i „Zeszyty Lubuskie”, które odegrały istotną rolę w kształtowaniu regionalnej tożsamości. Upadły także inne tego typu tytuły, jak „Przegląd Lubuski”, „Dolna Warta”, „Zeszyty Gorzowskie”, „Muzeum Gorzowskie”, zawieszony był przez blisko 3 lata „Rocznik Lubuski”. Powstały jednak nowe czasopisma naukowe: gorzowski „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, „Studia Zachodnie” Instytutu Historii WSP-UZ, „Studia Zielonogórskie” wydawane przez miejscowy oddział PTH, a następnie Muzeum Ziemi Lubuskiej. Powstały też pisma publicystyczno-popularyzatorskie jak gorzowski „Trakt”, „Kronika Ziemi Żarskiej”, „Zeszyty Gubińskie”, zielonogórscy „Pionierzy” (dedykowani polskim pionierom miasta od 1945 roku) (Nodzyński 2001, s. 163-164). W latach dwutysięcznych pojawiły się kolejne cykle wydawnicze, m.in. gorzowska (wydawana przez bibliotekę publiczną) „Nowa Marchia, Prowincja Zapomniana, Wspólne Korzenie” (od nr 9 z 2011 roku z podtytułem: „Ziemia Lubuska”), pokonferencyjny cykl Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp. pt. „Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza”, zielonogórskie „Studia Łużyckie” oraz „Ziemia Międzyrzecka”. Wydawcami wspomnianych periodyków, licznych publikacji zbiorowych i monografii regionalnych były instytucje nauki i kultury (miejscowe uczelnie, muzea, biblioteki publiczne) lub organizacje społeczne takie jak PTH, Stowarzyszenie Regionalistów Środkowe Nadodrze, Stowarzyszenie Pionierów Zielonej Góry, Towarzystwo Historyczne Ziemi Międzyrzeckiej, gorzowskie Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości, Towarzystwo Studiów Łużyckich, wschowskie Stowarzyszenie Czas A.R.T. Wspomniane przykładowo instytucje i organizacje podejmowały (i nadal to robią) badania i refleksje wokół historycznego

dziedzictwa i tożsamości Ziemi Lubuskiej, organizując konferencje naukowe i popularnonaukowe, wystawy, wydając publikacje. Z reguły starały się kształtować i podtrzymywać poczucie lubuskiej wspólnoty, odrębności i tożsamości, akcentując zarazem swoje subregionalne specyfiki: zielonogórską, gorzowską, międzyrzecką, wschowską, nowosolską, kożuchowską, żarską itp. Niewątpliwym impulsem dla narastania w tej dziedzinie tendencji integracyjnych w wymiarze całego lubuskiego regionu było utworzenie w 1999 roku województwa lubuskiego. Zainspirowało to badaczy z terenu obu byłych, rozwiązanych województw – gorzowskiego i zielonogórskiego – do podjęcia nowych inicjatyw badawczych, konferencyjnych i publikacyjnych, związanych z tożsamością jakby odnowionego w nowych ramach administracyjnych, lubuskiego regionu.

W pierwszej kolejności wypada tu wymienić pierwszą z cyklu kilku publikacji zbiorowych z nadtytułem *Ziemia Lubuska*, a mianowicie książkę pod redakcją Andrzeja Toczewskiego, wydaną przez zielonogórskie Muzeum Ziemi Lubuskiej (MZL) w 2004 roku. W programowym artykule pt. *Paradygmaty tożsamości lubuskiej* redaktor tomu, ówczesny dyrektor MZL, dokonał przeglądu i podsumowania najważniejszych publikacji, definiujących pojęcie powojennej Ziemi Lubuskiej i próbujących wyświetlać różne aspekty jej historii. Wspominał m.in. takich klasyków tematu jak Gerard Labuda, Zygmunt Wojciechowski, Michał Szczaniecki, Władysław Korcz, rozpatrujących tę historię w tradycyjnym, nadrzędnym kontekście konfliktu polsko-niemieckiego. Przypominał niedawne wówczas dyskusje, toczone w przededniu reformy podziału terytorialnego kraju w końcu lat 90. XX wieku, które zakończyły się pozytywnym dla zwolenników utworzenia województwa lubuskiego efektem. Przywołał tu m.in. głosy optujące za tym rozwiązaniem, m.in. Kazimierza Bartkiewicza, Zbigniewa Czarnucha, Hieronima Szczegóły, ale również autorów temu przeciwnych, sugerujących, że będzie to twór sztuczny i słaby. Sam Toczewski opowiadał się za utworzeniem i trwaniem Lubuskiego jako jednostki administracyjnej, ale zarazem lansował pojęcie „Śląska Lubuskiego” jako subregionu w południowej części województwa, należącego w większości do historycznego Śląska. Pojęcie to, podobnie jak sama „Ziemia Lubuska” od 1945 roku, wzbudzało i wzbudza nadal dyskusje wśród historyków (Toczewski 2001a, 2001b). Andrzej Toczewski wcielał je w życie, realizując ze swoimi współpracownikami koncepcję muzeum (złożonej) tożsamości (Maksymowicz 2014), zdając sobie sprawę, że mówienie o lubuskości południowej części województwa w odniesieniu do czasów przed 1945 rokiem jest ahistoryczne (Toczewski 2004, s. 37). Uznawał jednak, że skoro można na te tereny współcześnie rozciągać nazwę Ziemi Lubuskiej, to Śląsk Lubuski jest równie dobrym neologizmem, a zarazem pewnym na-

zewniczym kompromisem. Kolejne teksty w omawianym tomie, m.in. Jerzego Piotra Majchrzaka, Mirosława Przyłęckiego, Zbigniewa Czarnucha, Jana Muszyńskiego, Tomasza Jaworskiego, Czesława Osękowskiego, Dariusza Dolańskiego mówiły o wielokulturowym, wieloetnicznym wielopaństwowym i wieloreligijnym historycznym dziedzictwie regionu lubuskiego w XXI wieku, kształtującym jego złożoną tożsamość po oderwaniu się od uproszczonego schematu piastowsko-polsko-antyniemieckiego. Dotyczące zaś najnowszej historii po 1945 roku teksty Bogdana Biegalskiego i Dariusza Aleksandra Rymara rzucały nowe światło na konflikty polityczne bezpośrednio po II wojnie światowej, zarówno w wymiarze ogólnopolskim (narzucenie ustroju komunistycznego), jak i lokalnym (spór zielonogórsko-gorzowski o prymat w regionie).

Na złożoność i wielokulturowość tradycji regionu zwracano też uwagę we wspomnianym cyklu wydawniczym „Nowa Marchia...”. Np. w pierwszym tomie z 2004 roku, w artykułach Kazimierza Koprowskiego, Aleksandra Ali Miśkiewicza, Mirosława Pecucha, Jerzego Zysnarskiego, Piotra Krzyżanowskiego i Grażyny Pytlak, pojawiły się, obok wyżej wspomnianych, takie historyczne wątki etniczno-kulturowe jak żydowski, ukraińsko-łemkowski, tatarski i romski. Narodowości te współżyły w regionie po II wojnie światowej z dominującą ludnością polską, różnej zresztą proveniencji dzielnicowej i zróżnicowanej kulturowo. Podjęcie tego rodzaju badań i publikacja ich wyników świadczyła o zrozumieniu prawidłowości, iż mniejszości dokładają swoje komponenty do tożsamości regionu.

Interesującą formę badania i kształtowania tożsamości regionalnej na lubuskim pograniczu w formie tzw. historii stosowanej podjęło środowisko naukowców i społeczników ze Słubic i Frankfurtu nad Odrą. Powstały w 2001 roku na Europejskim Uniwersytecie Viadrina Instytut Historii Stosowanej inspirował takie działania jak studyjne podróże po regionie, publiczne dyskusje, prezentacje, festiwale, warsztaty edukacyjne, popularyzatorskie publikacje. Miały one uświadamiać społecznościom lokalnym po obu stronach granicy wspólne wątki w historii, odsłaniać elementy ciągłości kulturowej, istniejącej pomimo radykalnych zmian politycznych, określonych w 1945 roku (Abraham-Diefenbach 2014).

Badania nad lubuską tożsamością intensywnie kontynuowano w drugiej dekadzie lat dwutysięcznych. W Polsko-Niemieckim Instytucie Badawczym Collegium Polonicum UAM w Słubicach realizowano pod kierunkiem dr Marty Bąkiewicz przy współpracy z Pracownią Badań nad Literaturą Regionalną Uniwersytetu Zielonogórskiego prof. Małgorzaty Mikołajczak projekt naukowy pt. „Kulturowo-historyczny krajobraz Środkowego Nadodrza”, w którym badaczom z różnych dyscyplin nauk społecznych i huma-

nistycznych postawiono m.in. pytanie o wielokulturowość spuścizny historycznej badanego obszaru ze szczególnym uwzględnieniem wątków niemieckich i polsko-niemieckich. Wyniki projektu zaprezentowane zostały w następujących publikacjach: *An der mittleren Oder. Eine Kulturlandschaft im deutsch-polnischen Grenzraum*, Paderborn 2016 oraz *Lubuski palimpsest. W kręgu historii, kultury i literatury polsko-niemieckiego pogranicza*, Zielona Góra 2017, obie pod redakcją M. Bąkiewicz. W publikacjach tych zwracano uwagę na złożoność tradycji i krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej, w tym na zjawisko palimpsestu – wielowarstwowości dziedzictwa historycznego, ukrytego w zabytkach, artefaktach, języku – a odkrywanego w interdyscyplinarnych badaniach archeologów, historyków, kulturoznawców, filologów.

Odkrywanie różnorodnych warstw lubuskiego palimpsestu to krytyczna rozprawa zarówno z materialnym, jak i kulturowym dziedzictwem regionu, w tym z literaturą [...] Przedstawione rozważania... uprawniają do mówienia o istnieniu naturalnej kontynuacji między Grünbergiem a Zieloną Górą, Landsbergiem an der Warthe a Gorzowem Wielkopolskim oraz innymi miejscowościami omawianego regionu – napisała w programowym artykule Marta J. Bąkiewicz (Bąkiewicz 2017, s. 49, 53).

Równolegle do inicjatyw badawczych podejmowanych w latach dwutyśicznych w środowisku naukowym Ślubic i Frankfurtu nad Odrą podobne podejmowano w Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim i w Cottbus². Od 2006 roku zespoły badawcze Uniwersytetu Zielonogórskiego i Brandenburskiego Uniwersytetu Technicznego (BTU) w Cottbus pod kierunkiem profesorów Leszka C. Belzyta i Güntera Bayerla realizowały projekty: „Zielona Góra – Chociebuż: historia społeczeństw i gospodarki” oraz „Dolne Łużyce i południowa część województwa lubuskiego. Krajobraz kulturowy w centrum Europy”. W ich wyniku powstało szereg publikacji (np. Bayerl, Belzyt 2008, 2014; Bayerl i in. 2016a, 2016b), ukazujących różne aspekty historii subregionów należących do 1945 roku do sąsiedzkich pruskich prowincji śląskiej i brandenburskiej, zaś od początku lat 90. XX wieku do Euroregionu Sprewa-Nysa-Bóbr, a od 2004 roku wspólnie do Unii Europejskiej. Szukano

²Z braku miejsca omawiam tylko inicjatywy podejmowane w największych ośrodkach naukowych pogranicza lubusko-brandenburskiego; pamiętam wszakże o ciekawych i ważnych przedsięwzięciach naukowych i kulturalnych, związanych z badaniem i kreowaniem lubuskiej tożsamości, realizowanych m.in. w Babimoście, Bojadłach, Bytomiu Odrzańskim, Dąbrówce Wielkopolskiej, Gubinie, Kostrzynie nad Odrą, Kozuchowie, Krośnie Odrzańskim, Międzyrzeczem, Nowej Soli, Nowym Miasteczku, Nowym Kramsku, Siedliszku, Słońsku, Sulechowie, Sulęcinie, Szprotawie, Świebodzinie, Witnicy, Wschowie, Zatoniu, Żaganiu, Żarach i innych miejscowościach.

więc wspólnych wątków w dziedzinie kultury materialnej i duchowej, łączących oba subregiony obecnego Lubuskiego i Brandenburgii w perspektywie europejskiej.

W 2014 roku Marcei Tureczek opublikował obszerny autorski tom studiów poświęconych omawianej problematyce – podobnie jak zredagowany wcześniej przez A. Toczewskiego z głównym tytułem: *Ziemia Lubuska* (Tureczek 2014). O treści rozważań świadczą tytuły artykułów, takie jak: *Polska – Ziemia Lubuska – Niemcy, Ziemia Lubuska na Środkowym Nadodrzu, Między propagandą a rzeczywistością. Niemieckie dobra kultury w percepcji władz i społeczeństwa na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej*. Autor, choć używając nieco innego aparatu pojęciowego niż we wcześniej wspomnianej publikacji, podkreślał skomplikowaną i wielonurtową spuściznę historyczną wykreowanego po II wojnie światowej regionu, optując zarazem mocno za utrzymaniem jego lubuskiej nazwy (godzi się wspomnieć, że kilka lat wcześniej zakładał Stowarzyszenie Regionalistów „Środkowe Nadodrze”, co świadczyć może o zmianie poglądu na nazwę regionu). Na szczególną uwagę w tym tomie zasługują rozmowy z dwoma wybitnymi badaczami, a zarazem kreatorami lubuskiej tożsamości – Zbigniewem Czarnuchem i Andrzejem Toczewskim. Podobne rozmowy przeprowadziła na łamach wydawanego od 2015 roku rocznika „Ziemia Lubuska” dr Anitta Maksymowicz (Maksymowicz, Czarnuch 2019; Maksymowicz, Toczewski 2020). Pierwszy z uczestników tych rozmów określa się jako Lubuszanin z Ziemi Gorzowskiej, drugi uważał się za Lubuszanina ze Śląska Lubuskiego, zaś ich rozmówcy – odpowiednio jako Lubuszanin z Ziemi Międzyrzeckiej i Zielonej Góry. Można zadać pytanie, czy nie jest to nadmierna fragmentaryzacja lubuskiej tożsamości? Rzecz jest dyskusyjna, jednak piszący te słowa uważa, że wcale nie: wszak tożsamość jest zawsze wielowarstwowa – zaczyna się od poziomu rodziny, szkoły, miejscowości i dochodzi do poziomu państwa, narodu czy wspólnoty międzynarodowej jak np. Unia Europejska (por. Tureczek 2022, s. 507-508; Osękowski 2012, s. 40-41).

W tym samym 2014 roku ukazała się wydana przez zielonogórski oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego publikacja zbiorowa pt. *Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu* (Nodzyński, Tureczek, Zięba 2014). Była ona pokłosiem międzynarodowej konferencji, której uczestnikom zadano takie m.in. pytania badawcze: 1) czy pojęcie Ziemia Lubuska jest pojęciem żywym w wymiarze społecznym, czy też stanowi domenę rozważań wyłącznie teoretycznych; 2) jakie elementy konstytuują pamięć tego obszaru w odniesieniu do społeczeństwa postmigracyjnego po 1945 roku; 3) czy można mówić o tożsamości społecznej, kulturowej, historycznej tego obszaru? Programowe, metodologiczne referaty zakończone inspirują-

cą dyskusją ogłosili m.in. Robert Traba (Instytut Historyczny PAN Berlin), Zbigniew Czarnuch (Stowarzyszenie Educatio Pro Europa Viadrina) Zbigniew Mazur i Andrzej Sakson (oba Instytut Zachodni Poznań) Beata Halicka i Paul Zalewski (oba Uniwersytet Europejski Viadrina, Collegium Polonicum).

W tomie zamieszczono też m.in. teksty Tomasza Nodzyńskiego *Problem cezur i ciągłości narracji w opracowaniach historii Ziemi Lubuskiej*, Olgierda Kieca *Od Marchii Wschodniej (Ostmark) do Ziemi Lubuskiej. Kilka uwag o konstruowaniu regionu i regionalnej polityki pamięci*, Anitty Maksymowicz *Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze jako muzeum (złożonej) tożsamości*, Elżbiety Smolarkiewicz *Tożsamość terytorialna mieszkańców Ziemi Lubuskiej* i Małgorzaty Mikołajczak *Literatura jako narzędzie legitymizacji regionu – mity założycielskie w twórczości lubuskiej*. Wszystkie one zajmowały się wielonurtowością tradycji regionu, jego wielosegmentowością, w tym także m.in. niesnaskami zielonogórsko-gorzowskimi jako częścią powojennej historii, skutkującymi swego rodzaju pęknięciem tożsamości na część północną i południową regionu (por. Tureczek 2022; inaczej Stanglewicz 2023; Rymar, b.d.). Zastanawiano się nad wymową tkwiących w krajobrazie kulturowym pozostałości poprzednich epok, np. cmentarzy, pomników, zrujnowanych lub odnowionych zabytków – ich oddziaływaniem na świadomość historyczną i tożsamość współczesnych mieszkańców.

Kolejna inicjatywa konferencyjno-wydawnicza zielonogórskiego oddziału PTH została podjęta w 2015 roku we współpracy z Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim oraz Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków z okazji „Europejskich Dni Dziedzictwa” i zatytułowana *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, (Nodzyński, Tureczek 2015). Ponieważ publikacja stanowi podsumowanie zbiorowych wysiłków lubuskich środowisk naukowych na omawianym obszarze po 1989 roku, zostanie ona dokładniej omówiona. Skupiła ponad 30 autorów z wszystkich wspomnianych do tej pory instytucji naukowych i kulturalnych regionu, którzy ogłosili referaty opublikowane następnie w 3 blokach tematycznych: 1) *Losy dziedzictwa materialnego*, 2) *Kreowanie tożsamości wokół dziedzictwa*, 3) *Powojenne życie społeczne i kulturalne*.

W części pierwszej książki autorzy skupiają się więc na losach dziedzictwa materialnego, którego obraz wpływa na poczucie identyfikacji miejscowego społeczeństwa z regionem: kościołów, rezydencji, obiektów przemysłowych i infrastrukturalnych, budynków mieszkalnych i gospodarczych, układów architektonicznych, cmentarzy. Część tę otwiera artykuł Barbary Bieliniś-Kopeć (Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków): *Zniszczenia*

miast Ziemi Lubuskiej w 1945 roku i ich konsekwencje dla współczesnych przestrzeni miejskich, w którym na przykładzie takich miast jak Kostrzyn nad Odrą, Gubin, Gorzów Wlkp. i wielu innych przedstawia punkt wyjścia, jakim dla zachowania substancji miejskich na Środkowym Nadodrzu był ich stan bezpośrednio po zakończeniu wojny. W następnej kolejności Zbigniew Bujkiewicz (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze) w artykule: *Baza lokalowa szkolnictwa polskiego na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1950 – przejęte dziedzictwo kulturowe* zwrócił uwagę na użytkowe, a niekiedy zabytkowe walory przejętych poniemieckich obiektów szkolnych. Agnieszka Dębska (Miejski Konserwator Zabytków w Gorzowie Wlkp.) w tekście *Kościół Mariacki w Gorzowie Wielkopolskim po 1945 roku. Losy architektury i wystroju wnętrza* analizuje losy zabytku w świetle działań ochronnych i konserwatorskich po II wojnie światowej. Agnieszka Gontaszewska (Uniwersytet Zielonogórski – UZ) przedstawiła *Losy kopalni węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej w powojennej Polsce*, ukazując m.in. zachowane w terenie ślady po działalności górniczej, zakończonej przeważnie krótko po II wojnie światowej. Maciej Siwicki (UZ) omówił z kolei *Założenia rezydencjonalne – istotny fragment krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej. Analiza stanu zachowania wybranych obiektów w latach 1945-2015*, posługując się takimi przykładami jak pałace w Bieczu, Tucholi Żarskiej i Konotopie. Przemysław Słowiński (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.) przedstawił *Miejsca pamięci narodowej związane z II wojną światową na terenie województwa lubuskiego*, dołączając do tekstu głównego szczegółowy wykaz omawianych miejsc pamięci. Magdalena Kulczyk (UZ) przedstawiła *Pomnik chłopca z konikiem sprzed zielonogórskiej Palmiarni w przestrzeni historycznej Krosna Odrzańskiego i Zielonej Góry*, zwracając uwagę na pierwotny nazistowski kontekst i estetykę tego dzieła, wkomponowanego po II wojnie światowej w zupełnie odmienny kontekst historyczny i kulturowy. Tomasz Jędraszak, Tomasz Nodzyński i Jolanta Skierska (UZ) w tekście pt. *Krajobraz przemysłowy i poprzemysłowy na terenie dzisiejszego tzw. Lubuskiego Trójmiasta po 1945 roku* zajęli się stanem i aktualnym przeznaczeniem obiektów przemysłowych, powstałych przed i po II wojnie światowej na omawianym terenie. Marcei Tureczek (UZ) przedstawił *Układ urbanistyczny Międzyrzecza w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia. Przemiany i problemy w zakresie ochrony historycznego miasta*, zaś Grzegorz Urbanek (Towarzystwo Historyczne Ziemi Międzyrzeckiej) *Losy dziedzictwa kulturowego w Skwierzynie i okolicach w kontekście 1945 roku oraz pierwszych lat powojennych*.

Część drugą pt. *Kreowanie tożsamości wokół dziedzictwa* otwiera artykuł Krzysztofa Wasilewskiego *Przemiany pamięci zbiorowej na Ziemi Lubuskiej*, analizując, w oparciu o źródła prasowe, postępującą ewolucję

pamięci zbiorowej wśród mieszkańców regionu, poczynając od zakończenia II wojny światowej, poprzez kolejne dekady, wyznaczone różnymi zwrotami i przełomami politycznymi, aż po czasy współczesne. Alexander Tölle (Polsko-Niemiecki Instytut Badawczy w Słubicach) omawia *Kształtowanie przestrzeni publicznej a kreowanie tożsamości lokalnej w podzielonych miastach nadodrzańskich i nadnyskich*, gdzie zwraca uwagę na tworzenie się po 1989 roku nowej tożsamości miejskiej, rozumianej jako rezultat kolektywnego procesu opartego na narracji i interpretacji. Izabela Korniluk (Muzeum Ziemi Lubuskiej) w artykule *(Nie)chciane dziedzictwo? (Nie)chciana tożsamość? Zielona Góra oczami pierwszych osadników* wykorzystuje wspomnienia i relacje zielonogórskich „pionierów”, zasiedlających przejęte przez Polskę miasto w pierwszych powojennych miesiącach i latach. Olgierd Kiec (UZ) artykułem *Pęknięta tożsamość. Ziemia Lubuska pomiędzy tradycjami Śląska i Nowej Marchii* powraca do dyskusji o historycznych korzeniach regionu lubuskiego we współczesnym rozumieniu, zwracając ponownie uwagę na tytułowe „pęknięcie” między tożsamością zielonogórskiego południa i gorzowskiej północy regionu. Danuta Nowak (UZ) przedstawiła *Regionalizm w edukacji historycznej na Ziemi Lubuskiej po 1945 roku*, zwracając uwagę na jego rolę w nauczaniu historii w regionie. Joanna Kasprówicz (UZ) opisała *Pomniki pamięci o ofiarach hitleryzmu na Ziemi Lubuskiej w świadomości młodzieży wybranych miejscowości*, opierając się na badaniach socjologicznych, przeprowadzonych w wybranych lubuskich szkołach. Ksymena Filipowicz – Tokarska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – UAM) w artykule *Relacje między władzą a osiedleńcami w narracjach założycielskich lubuskich pisarek* omówiła temat na przykładzie „pionierskich” powieści Natalii Bukowieckiej-Kruszony *Rubież* i Ireny Dowgielewicz *Krajobraz z topolą*. Artykuł Marty Bąkiewicz (Polsko-Niemiecki Instytut Badawczy w Słubicach) *Kulturowo-historyczny krajobraz Nadodrza w kręgu odpominania* to przede wszystkim rezultat wspomnianego, interdyscyplinarnego, polsko-niemieckiego projektu badawczego, którym kierowała Autorka. Istota całego przedsięwzięcia sprowadza się do tzw. odpominania, czyli – ujmując najogólniej – wręcz dosłownego docierania do kolejnych, wcześniej zapomnianych, warstw przeżyć. Grzegorz Biszczyński (UZ) na podstawie obszernych, w dużej mierze własnych zbiorów, przedstawił *Lubuskie w ikonografii dawnych kart pocztowych pierwszej powojennej dekady*. Aleksandra Ibragimow (Polsko-Niemiecki Instytut Badawczy w Słubicach) w tekście pt. *Pamięć, integracja i dziedzictwo kulturowe – studium przypadku na przykładzie granicznego odcinka rzeki Odry* dokonuje analizy politycznego, gospodarczego i kulturowego znaczenia Odry od czasów średniowiecznych do najnowszych.

W części trzeciej pt. *Powojenne życie społeczne i kulturalne* znajdujemy przykłady opisów życia społecznego i kulturalnego w całym powojennym okresie. Część tę zdominowały artykuły pracowników Muzeum Ziemi Lubuskiej (MZL) w Zielonej Górze, od lat prowadzącego nie tylko wystawienniczą, ale też badawczą działalność regionalistyczną. I tak rozdział zawiera rozważania dyrektora tego Muzeum, Leszka Kani pt. *Sztuka współczesna w Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze jako element kształtowania tożsamości regionalnej*, w którym zwraca uwagę na lokalne uwarunkowania działalności lubuskich artystów-plastyków w okresie powojennym. Kolejny pracownik MZL, Longin Dzieżyc, omawia *Tradycje winiarskie i ich znaczenie w kształtowaniu tożsamości kulturowej Zielonej Góry i regionu w latach 1945-2015*. Arkadiusz Cincio (MZL) przedstawia, w jaki sposób odbywa się *Gromadzenie i prezentacja niemieckiego dziedzictwa kulturowego przez Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze*. Alina Polak (MZL) omówiła rolę *Rękopisów XVIII-wiecznych. ze zbiorów Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze w procesie badania tożsamości regionalnej*. Artykuł Anitty Maksymowicz (MZL) *Fragmenty lustra – trzy nowe wystawy stałe w zielonogórskim Muzeum jako odbicie lubuskiej tożsamości* stanowi podsumowanie wątków „muzealnych” w książce – przedstawia założenia nowych, planowanych jeszcze wówczas wystaw, mających ilustrować proces kształtowania się powojennej, lubuskiej tożsamości. Beata Halicka (UAM) przedstawiła *Powojenne życie społeczne i kulturalne na Ziemi Lubuskiej – kilka uwag do badań historycznych*, zaś Bohdan Halczak (UZ) *Mniejszość ukraińską na Ziemi Lubuskiej w latach 1956-2014*, akcentując jej wkład do dziedzictwa kulturowego regionu. Sylwester Woźniak (UZ) omówił *Kształtowanie się tożsamości religijnej na Ziemi Lubuskiej po 1945 roku na przykładzie placówki rzymskokatolickiej w Sieniawie Lubuskiej*. Z powyższymi dwoma tekstami koresponduje artykuł Grzegorza Wanatko (MZL) *Nieudana próba wyświęcenia greckokatolickiego księdza Władysława Pajtasza*, ukazujący – na tle indywidualnego przypadku – problemy adaptacji ludności greckokatolickiej i jej wkład w dziedzictwo kulturowe regionu. Natalia Gorzkiewicz (Urząd Miasta w Gorzowie Wlkp.) w artykule *Gorzowska „babokracja”, czyli kobiety w rozwoju kulturalnym miasta Gorzowa Wlkp. w latach 1945-1968* zajęła się rolą kobiet w życiu społeczno-kulturalnym jednej z dwóch lubuskich stolic. Michał Trojanowski (UZ) w artykule *Kształtowanie się nielegalnej wymiany handlowej na pograniczu polsko-niemieckim w latach 1945-1955, na przykładzie działalności Lubuskiej Brygady WOP* ukazuje marginalny, acz powszechny w każdej epoce element życia terenów pogranicznych – a mianowicie przemyt i walkę z nim służb ochrony granicy.

Trzy wybrane w publikacji płaszczyzny tematyczne – reprezentowane w kolejnych częściach – wzajemnie się warunkują i przenikają, wpływając w sposób istotny na pojmowanie szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego, warunkującego z kolei poczucie regionalnej tożsamości.

Na początku trzeciej dekady lat dwutysięcznych Marceli Tureczek opublikował kolejny tom swoich rozważań nad historią i współczesnością regionu lubuskiego, szczególnie jego wschodniego pasa, współtworzącego międzywojenną granicę niemiecko-polską (Tureczek 2021). Tytuł jest znamienity, a zarazem pesymistyczny: *Pogranicze. Przeszłość bez historii...* Autor zdaje w niej relację ze swoich badań, lektur i przemyśleń, przedstawia swoją wersję „historii stosowanej”, podróżując po omawianym obszarze, szukając ukrytych często znaków i artefaktów, badając delikatną i niejednoznaczną tkankę społecznej świadomości. Jako historyk i humanista stara się we w miarę przystępnej formie przybliżyć czytelnikowi skomplikowaną historię polsko-niemieckiego pogranicza, ocalić ją od zapomnienia i powiązać ze współczesnością. Można mieć nadzieję, że potoczysta i barwna narracja książki, łatwość jej czytania spowodują zwiększenie zainteresowania historią i spuścizną regionu, sięgnięcie przez czytelnika do innych opracowań, a może nawet podjęcie własnych poszukiwań źródłowych. Dzięki temu tytułowa przeszłość napełni się uświadomioną i przeżyta historią.

Podobny w treści, acz bardziej naukowy w formie jest tom wydany także w 2021 roku, poświęcony podsumowaniu dotychczasowej twórczości prof. Czesława Osękowskiego pt. *Ziemia Lubuska i pogranicze polsko-niemieckie* (Skobelski 2021). Z omawianą tu problematyką koresponduje szczególnie tekst *Ziemia Lubuska – nowy region na pograniczu z Niemcami*, w którym czytamy m.in.

Tożsamość Ziemi Lubuskiej, nawet obecnie jeszcze nie do końca twarda i oczywista, kształtowała się w procesie zależnym od wielu czynników. Pierwszym i najważniejszym byli Polacy, którzy na Ziemię Lubuską przybyli z województw Polski centralnej i Kresów Wschodnich oraz w mniejszej skali z zachodniej Europy. Przy braku regionalnej ciągłości i trwania w sensie terytorialnym i demograficznym potencjał osadników był podstawową wartością, która decydowała o początkach i fundamentach lubuskiej tożsamości... (Osękowski 2021, s. 139).

W 2023 roku wydane zostało zbiorowe dzieło lubuskiego środowiska historycznego, podręcznik dla szkół średnich pt. *Dziedzictwo Ziemi Lubuskiej. Dzieje i kultura* pod redakcją Bogumiły Burdy i Małgorzaty Szymczak (2023), który jest próbą popularnego zarysu dziejów regionu od czasów najdawniejszych do współczesności. W mojej opinii może on wpłynąć na kształtowanie się nowoczesnej świadomości i tożsamości regionalnej młodego (i nie tylko) pokolenia Lubuszan.

Omówione wyżej inicjatywy naukowe i publikacje ilustrują badania nad lubuską tożsamością, prowadzone w pierwszym osiemdziesięcioleciu istnienia powojennej Ziemi Lubuskiej i dwudziestoleciu istnienia województwa lubuskiego. Inicjatywa LTN podjęcia cyklu konferencji pod tytułem „Region w dialogu. Zintegrowane badania nad Ziemią Lubuską”, której owocem jest niniejszy artykuł i cały tom, zapowiada dalsze badania w tym zakresie. W przekonaniu piszącego te słowa głównymi historycznymi punktami odniesienia potrzebnymi w kreowaniu i badaniu tożsamości regionu lubuskiego powinny stać się:

Rok 1945 – przejście nowo wykreowanej Ziemi Lubuskiej przez Polskę – bezprecedensowy historyczny przełom, swoista „godzina zero”, rozpoczynająca nową epokę w dziejach regionu (z uwzględnieniem jego wcześniejszych doświadczeń i tradycji),

Rok 1999 – powstanie województwa lubuskiego – moment (chyba?) kończący ponad półwiecze zmian administracyjnych na mapie regionu od 1945 roku,

Rok 2004 – wstąpienie Polski do Unii Europejskiej (poprzedzone przystąpieniem części regionu lubuskiego do trzech euroregionów w latach 1991-1993) – otwarcie nowych perspektyw politycznych i gospodarczych w skali państwa i regionu, a także nowych perspektyw badawczych, ułatwiających wzniesienie się ponad tradycyjne konteksty polsko-niemieckie.

Literatura | References

ARCHIWUM Państwowe w Zielonej Górze, Lubuskie Towarzystwo Naukowe w Zielonej Górze, sygn. 202.

ABRAHAM-DIEFENBACH M. (2014), Historia stosowana na pograniczu lubuskim. Projekty Instytutu Historii Stosowanej z Frankfurtu nad Odrą, [w:] Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, J. Zięba, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra, s. 51-70.

BAYERL G., BELZYT L. (RED.) (2008), Zielona Góra – Chociebuż: historia społeczeństw i gospodarki. Grünberg – Cottbus: Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte, tom 1, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.

BAYERL G., BELZYT L. (RED.) (2014), Krajobraz kulturowy: arystokratyczny, przemysłowy oraz krajobraz przyszłości. Polsko-niemieckie podróże po historii i teraźniejszości Dolnych Łużyc oraz południowej części województwa

- lubuskiego, Brandenburgische Technische Universität Cottbus, Uniwersytet Zielonogórski, Cottbus – Zielona Góra.
- BAYERL G., BELZYT L., ZUTZ A. (RED.) (2016a), Handbuch zur Geschichte der Kulturlandschaft der Niederlausitz und südlichen Lubuskie, Brandenburgische Technische Universität, Uniwersytet Zielonogórski, Cottbus – Zielona Góra.
- BAYERL G., BELZYT L., ZUTZ A. (RED.) (2016b), Historia krajobrazu kulturowego Dolnych Łużyc i południowej części województwa lubuskiego, Brandenburgische Technische Universität, Uniwersytet Zielonogórski, Cottbus – Zielona Góra.
- BAKIEWICZ M. J. (RED.) (2016), An der mittleren Oder. Eine Kulturlandschaft im deutsch-polnischen Grenzraum, Paderborn.
- BAKIEWICZ M. J. (RED.) (2017), Lubuski palimpsest. W kręgu historii, kultury i literatury polsko-niemieckiego pogranicza, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- BENYSKIEWICZ J. (1968), Położenie Polaków w Marchii Granicznej w latach 1919-1943, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- BENYSKIEWICZ J. (RED.) (1967), Źródła do dziejów Polaków w Marchii Granicznej w latach 1919-1945. Wybór J. Benyskiewicz, W. Lemiesz, J. Wąsicki, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- BURDA B., SZYMCZAK M. (RED.) (2023), Dziedzictwo Ziemi Lubuskiej. Dzieje i kultura, Uniwersytet Zielonogórski, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział Zielona Góra, Zielona Góra.
- DĄBROWSKA M. (2019), Rola Instytutu Zachodniego w konstruowaniu Ziemi Lubuskiej jako nowego regionu 1945-1948, „Przegląd Zachodni”, nr 3, s. 10-36.
- KIEC O. (2014), Od Marchii Wschodniej (Ostmark) do Ziemi Lubuskiej. Kilka uwag o konstruowaniu regionu i regionalnej polityki pamięci, [w:] Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, J. Zięba, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział Zielona Góra, Zielona Góra, s. 33-50.
- KALIN A. (2019), Mit Ziem Odzyskanych w literaturze. Postkolonialny przypadek Ziemi Lubuskiej, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski.
- MAKSYMOWICZ A. (2014), Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze jako muzeum (złożonej) tożsamości, [w:] Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, J. Zięba, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział Zielona Góra, Zielona Góra, s. 95-114.

- MAKSYMOWICZ A., CZARNUCH Z. (2019), Jestem entuzjastą Lubuszczyzny... o zawiłościach lubuskiej tożsamości ze Zbigniewem Czarnuchem rozmawia Anitta Maksymowicz, „Ziemia Lubuska”, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 7-20.
- MAKSYMOWICZ A., TOCZEWSKI A. (2020), Każdy nosi w sobie syntezę doświadczeń poprzednich pokoleń – z dr. Andrzejem Toczewskim o jego projektach związanych z lubuską tożsamością rozmawia Anitta Maksymowicz, „Ziemia Lubuska”, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 7-20.
- MAZUR Z. (RED.) (2010), Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Instytut Zachodni, Poznań.
- MYKIETÓW B., TURECZEK M. (RED.) (2010a), Władza i społeczeństwo wobec niemieckiej spuścizny kulturowej na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej, ARCANUM, Zielona Góra.
- MYKIETÓW B., TURECZEK M. (RED.) (2010b), Władza i społeczeństwo wobec niemieckiej spuścizny kulturowej na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej, Stowarzyszenie Regionalistów Środkowe Nadodrze Zielona Góra.
- NODZYŃSKI T. (2001), Problematyka pogranicza i stosunków polsko-niemieckich w lubuskich czasopismach historycznych z lat dziewięćdziesiątych XX wieku, „Przegląd Zachodni” nr 1, s. 163-182.
- NODZYŃSKI T. (2021), Problematyka Polonii w Niemczech (1918-1945) w działalności i publikacjach Lubuskiego Towarzystwa Kultury i Lubuskiego Towarzystwa Naukowego w latach 1957-1989, [w:] *Pomiędzy Obrą a Odrą: Autochtoni, tubylcy, przychodnie. Źródła i szkice z dziejów pogranicza*, red. K. Benyskiewicz, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- NODZYŃSKI T., TURECZEK M. (RED.) (2015), Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra – Gorzów Wielkopolski.
- NODZYŃSKI T., TURECZEK M., ZIĘBA J. (RED.) (2014), Ziemia Lubuska. Rozważania o historii i tożsamości regionu, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra.
- OSEKOWSKI C. (2012), Obraz tożsamości Lubuszan, [w:] *Historia. Kultura. Muzeum*, red. A. Maksymowicz, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 39-42.

- OSEKOWSKI C. (2021), Ziemia Lubuska – nowy region na polskim pograniczu z Niemcami, [w:] Ziemia Lubuska i pogranicze polsko-niemieckie. 70. rocznica urodzin profesora Czesława Osekowskiego, red. R. Skobelski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra s. 135-152. Pierwotny druk: Wrocław – Śląsk – Polska – pomiędzy Zachodem a Wschodem: księga dedykowana prof. Grzegorzowi Straucholdowi w 60. rocznicę urodzin, 2018, pod red. Wojciecha Kucharskiego, Joanny Nowosielskiej-Sobel, Uniwersytet Wrocławski, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, (Spotkania Dolnośląskie Nowe, 2), Wrocław s. 224-247.
- PIWOŃSKI W. (2000), Łużyce Wschodnie, Stowarzyszenie Promocji Wschodnich Łużyc, Żary.
- RYMAR D. A. (b.d.) Gorzów – Zielona Góra: między mitem a rzeczywistością, <http://gorzowhistoria.pl/historia/artykuly/52-gorzow-zielona-gora-miedzy-mitem-a-rzeczywistoscia> [data dostępu: 25.09.2023].
- RYMAR D. A. (2004), U źródeł kształtowania się województwa lubuskiego – Gorzów na mapie administracyjnej kraju w latach 1945-1950, [w:] Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu, red. A. Toczewski, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 203-220.
- RYMAR D. A. (2015), Gorzów – stolica Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1950. W 70 rocznicę przejęcia Gorzowa przez Polskę, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski.
- SAKSON A. (2020), Specyfika i tożsamość Ziem Zachodnich i Północnych, [w:] Ziemie Zachodnie i Północne (1945-2020). Nowe konteksty, pod. red. M. Bukiel, A. Saksona, C. Trosiaka, Instytut Zachodni, Poznań, s. 33-64.
- SAUTER W. (1960), Z walk o polskość Babimojszczyzny, Lubuskie Towarzystwo Kultury w Zielonej Górze, Poznań.
- SCZANIECKI M., ZAJCHOWSKA S. (RED.) (1950), Ziemia Lubuska, Instytut Zachodni, Poznań.
- SKOBELSKI R. (RED.) (2021), Ziemia Lubuska i pogranicze polsko-niemieckie. 70. rocznica urodzin profesora Czesława Osekowskiego, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- STANGLEWICZ K. (2023), Owoc czy bękart umowy paradyskiej? Co mamy w spadku po narodzinach woj. lubuskiego, Wyborcza.pl Zielona Góra 8.03.2023, <https://zielonagora.wyborcza.pl/zielonagora/7,35182,29573573,owoc-czy-bekart-umowy-paradyskiej-czyli-dzieje-narodzin-woj.html> [data dostępu: 12.09.2023].
- TOCZEWSKI A. (RED.) (2004), Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra.

- TOCZEWSKI A. (2001a), Refleksje o stolicy Śląska Lubuskiego, „Studia Zielonogórskie”, t. 7, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 17-24.
- TOCZEWSKI A. (2001b), Tożsamość Śląska Lubuskiego, Museion Nr 8, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 1-2.
- TROSIAK C. (2020), Teoretyczno-historyczne ramy i dyrektywy badań nad tożsamościami regionalnymi mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych, [w:] *Ziemie Zachodnie i Północne (1945-2020). Nowe konteksty*, red. M. Bukiel, A. Sakson, C. Trosiak, Instytut Zachodni, Poznań, s. 65-98.
- TURECZEK M. (2014), Ziemia Lubuska. Społeczny wymiar dialogu o przeszłości i tożsamości, *Stowarzyszenie Czas A.R.T., Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział Zielona Góra, Międzyrzecz – Wschowa – Zielona Góra*.
- TURECZEK M. (2021), *Pogranicze. Przeszłość bez historii...*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wielkopolski.
- TURECZEK M. (2022), O niektórych wyzwaniach wobec badań nad początkami i tożsamością Ziemi Lubuskiej, [w:] *Województwo poznańskie w latach 1945-1950, 2022*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, R. Reczek, Poznań – Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej, (Studia i Materiały Poznańskiego IPN), s. 499-512.